

Vol. 15/ Issue: 35/ Summer 2021

Zizek's Hegelian-Lacanian Reading of the Subject

Bayan Karimi

Postdoctoral Researcher in Philosophy, University of Tabriz, Tabriz, Iran. (corresponding author)

E-mail: karimibaian@tabrizu.ac.ir

Masoud Binandeh

Ph.D. of Sociology, Kurdish Studies Institute Researcher, Kurdistan University, Sanandaj, Iran.

E-mail: m.binandeh@uok.ac.ir

Abstract

For Zizek, considering Hegel's philosophy as the culmination of absolute systematization and idealism which ultimately dissolves the diversity of reality into absolute idea and knowledge, is a cursory judgment of his philosophy. Zizek argues it is possible to remove the stains of absolutistic perception from Hegel's thought by using Lacan. Accordingly, Zizek's reading of Hegel's subject, unlike his predecessor and contemporary thinkers, takes place in the space of Lacanian concepts and the context of the real. In this respect, the Hegelian subject is not a pre-predicative thing and it doesn't have a priori coherence, but it is always bounded by the conditions of the external occurrence. The existence of the subject is the product of an abstract totalitarian negation that challenges the authoritarian and totalitarian structure of the substantial order. Lacan's excuse for rereading Hegel is not because Zizek assumes Hegel is trapped in a kind of semantic and structural self-referential subjugation. Rather, he always identifies a kind of surplus in Hegel's philosophy of spirit which can only be analyzed by using Lacanian psychoanalytic concepts. Zizek takes Hegel's dialectic from the level of the logic of the signifier, in which desire is recognized through the other and the subject is digested as the subject of a sign in the symbolic order, to the level of Lacan's logic in which there is no big and perfect other. It is always incomplete, barred, and not-all structured around a fundamental lack. According to Zizek, there is the real in the subject which is not impossible, and a desire does not fit in the framework of the production of fantasy, signifier and big other, and this is exactly the point where the subject is formed.

.Keywords: Zizek, Lacan, Hegel, subject, the other, the real

Received date: 2020.9.26

Accepted date: 2020.12.13

DOI: [10.22034/jpiut.2021.42015.2675](https://doi.org/10.22034/jpiut.2021.42015.2675)

Journal ISSN (print): 2251-7960 ISSN (online): 2423-4419

Journal Homepage: www.philosophy.tabrizu.ac.ir

Zizek's Reading of Hegel's Subject

Zizek's Hegel is quite different from the versions of Hegel that usually circulate in Western philosophy, and most of the orthodox "true believers," the avid readers of the Owl of Minerva and the staunch defenders of the Hegelian legacy, would not want to be seen in his company. Zizek believes that in Hegel's view, dialectics is not a kind of conformity or attitude resulting from synthesis, but rather it is the implication that, in his own words, absolute knowledge implies a subjective position which ultimately accepts that "contradiction is an internal condition of any identity". Every situation is always a barred situation, this gap does not allow the final synthesis to compensate for contradictions and conflicts. For Zizek, truth is always found in contradiction, not in the clear erasure of differences. And this is the kind of dialectical thinking that he argues Hegel's works are full of these contrasting combinations. This is the contradictory and unconventional way in which Hegel interprets the *phenomenology of the spirit*. Zizek does not consider the final consequence of Hegelian's the negation of negation to be the principle of identity and the emergence of absolute and totalitarian subjects, but in his view, Hegel's subject becomes aware of the situation in which someone intends to negate him.

Zizek's Reading of Lacan's Subject

Zizek has been greatly influenced by Lacan in his reading of the subject. The focal point of Zizek's works is precisely where the gaps and ambiguities of Hegel's philosophy of spirit evoke Lacan psychoanalysis. As Zizek arrives at the dialectic of antithesis and negation from the heart of German idealism, he constructs the logic of the real from Lacan and his return to Freud, which is the basis for the revival of subject theory and attention to political action. Zizek argues in the impossible response to the question of the "big other", the subject resists interpellation and full integration into the symbolic order. In this process, the inseparable core and the fundamental surplus that is always more in the subject than the subject is revealed, a surplus that does not allow complete integration and digestion in the symbolic order and the other is great and is basically the builder of the subject and his identity.

Conclusion

Zizek has repeatedly acknowledged in his numerous works that he is aware of his non-orthodox interpretation of Hegel. Zizek himself would certainly agree with that statement, based on his firm belief that "the universal truth of a concrete situation can be articulated only from a thoroughly partisan position. According to him, his goal is to highlight the radical aspects of thought which have been neglected. There are moments in which it is possible to remain faithful to a theory only in the form of deviation. Therefore, the controversy over the misreading of Hegel and Lacan will seem frivolous. In this regard, according to Zizek, the relationship between Hegel and Lacan must be formed in a radical way from our perspective. So, Lacan is fundamentally Hegelian, but without knowing it. Of course, his Hegelianism is not in

his explicit references to Hegel - but precisely in the last state of his doctrine, in his emphasis on the real and the lack of the other. The real is the only field in which the contradictions and inconsistencies of the subject are active, and it is impossible to present any complete interpretation of it.

References

- Zizek, Slavoj (2008a) *The Plague of Fantasies*, London & New York: Verso.
- Zizek, Slavoj (2010) *The Sublime Object of Ideology*, trans. Ali Behruzi, Tehran: Tarhe No. (in Persian)
- Zizek, Slavoj (2012a) "From Democracy to Divine Violence", in Giorgio Agamben *Democracy in What State?*, trans. William McCuaig, New York: Columbia University Press.
- Zizek, Slavoj (2012b), *Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*, London & New York: Verso.
- Zizek, Slavoj (2014), *The Most Sublime Hysteric: Hegel with Lacan*, trans. Thomas Scott-Railton, Cambridge, UK: Polity.
- Zizek, Slavoj. (1989) *The Sublime Object of Ideology*, London: Verso.
- Zizek, Slavoj. (2006) *The Parallax View*, Cambridge, MA: The MIT Press

مجله علمی پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز

سال ۱۵ / شماره ۳۵ / تابستان ۱۴۰۰

خوانش هگلی-لکانی ژیتک از سوژه

بیان کریمی

پژوهشگر فرادکتری فلسفه غرب، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول)

karimibaian@tabrizu.ac.ir

مسعود بیننده

دکتری جامعه‌شناسی و پژوهشگر کردستان‌شناسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

m.binandeh@uok.ac.ir

چکیده

ژیتک در نظر گرفتن فلسفه هگل را همچون اوج سیستم‌سازی و ایده‌آلیسم مطلق که در نهایت تنوع و چندگانگی واقعیت را در ایده و معرفت مطلق منحل می‌کند، نوعی داوری شتابزده در باب فلسفه او می‌داند. او بر این باور است که با استفاده از لکان می‌توان زنگارهای برداشت مطلق گرایانه را از سر و روی هگل پاک نمود. بر این اساس خوانش ژیتک از سوژه هگلی برخلاف متفکران سلف و معاصر وی در فضای مفاهیم لکانی و در بستر امر واقع رخ می‌دهد. در این راستا سوژه هگلی چیزی از پیش - داده شده و دارای انسجام پیشینی نیست، بلکه همواره مقید به شرایط حادث بیرونی است. هستی سوژه محصول یک نفی تمام‌عیار انتزاعی است که ساختار اقتدار طلب و تمامیت‌خواهانه نظم جوهری را به چالش می‌کشد. دستاویز قرار دادن لکان برای بازخوانی هگل نه به این دلیل است که ژیتک هگل را در بند نوعی فروبستگی معنایی و خودمرجعی ساختاری فرض می‌کند، بلکه همواره نوعی فقدان مازاد را در فلسفه هگل شناسایی می‌کند که جز با استفاده از مفاهیم روانکاوی لکانی قابل تحلیل نخواهد بود. ژیتک دیالکتیک هگل را از سطح منطق دال که در آن میل از طریق دیگری به بازشناسی دست می‌یابد و سوژه به صورت سوژه یک دال در نظم نمادین هضم می‌شود به سطح منطق امر واقعی لکان برمی‌کشد که در آن دیگری بزرگ کامل، وجود نداشته و همواره به صورت ناقص، خط خورده و نه-همه حول یک فقدان بنیادی ساختار یافته است. به زعم ژیتک در سوژه امری واقعی وجود دارد که غیر ممکن نیست و میلی هست که در چارچوب تولید فانتزی، دال و دیگری بزرگ نمی‌گنجد و این درست همان نقطه‌ای است که سوژه در آن شکل می‌گیرد.

کلید واژه‌ها: ژیتک، لکان، هگل، سوژه، دیگری، امر واقع

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۲۳

برگرفته از طرح پژوهشی پسادکتری دکتر بیان کریمی با عنوان «بررسی سیر مفهوم دیگری از هگل تا دریدا»، شماره قرارداد:

ص/۲۱۶۱، تاریخ: ۱۳۹۹/۷/۳، استاد میزبان: دکتر محمد اصغری، دانشگاه تبریز

مقدمه

با نگاه به آثار ژیزک فلسفه هگل را باید یکی از مهم‌ترین منابع شکل‌گیری اندیشه وی محسوب کرد. ژیزک برخلاف اغلب متفکران و نظریه‌پردازان معاصرش هیچ تردیدی در این مسئله ندارد که خود را متفکری هگلی قلمداد کند. وی این وامداری را در بیشتر آثار و مصاحبه‌هایی که انجام داده، به صراحت مطرح کرده است. ژیزک اذعان کرده که اگرچه بارها تلاش کرده تا اندیشه هگل را در برخی از موضوعات و مخصوصاً خوانش‌های متعارف نقد کند، اما کماکان وی یک هگلی باقی مانده است (Zizek, 2004: 63). ژیزک همچنین مانند بسیاری از هگلی‌های سیاسی رادیکال در برخی از نظریه‌ها از مارکس و برخی از متفکران مارکسیست معاصر تأثیر پذیرفته است، اما به زعم بسیاری از مفسران خطاست اگر گمان شود که وی مارکسیستی سنتی و راست‌گیش است، زیرا ژیزک مارکسیسم سنتی را به روز نمی‌دانست و همچنین برای شرایط جدید سرمایه‌داری جهانی مناسب نمی‌دید و همین مسئله سبب شد که وی به هگل بازگردد (Parker, 2004: 109).

از سوی دیگر ژیزک در موضوع شکل‌گیری مفاهیم سوژه (Subject) و دیگری (the Other) تحت شعاع اندیشه‌های لکان است و معتقد است که لکان بدون این که خودش واقف باشد متفکری هگلی است و در نظریه‌های روانکاوی در باب مفاهیم سوژه و ناخودآگاه و امداار هگل است. در حقیقت ژیزک به صراحت خوانش روانکاوانه را با اندیشه هگل درآمیخته است. وی در کتاب *طاعون فانتزی‌ها* چکیده خوانش لکانی خویش از هگل را این‌گونه عنوان می‌کند: «فیلسوفان تاکنون تنها هگل را تفسیر کرده‌اند، اما نکته مهم تغییر دادن اوست» (Zizek, 2008: 122). بر همین اساس از یک سو تفسیر وی از فلسفه هگل بر روان‌کاوی لکان استوار است و از سوی دیگر فهم وی از لکان نیز بر دیالکتیک هگلی مبتنی است و این از همان عنوان رساله دکتری وی به راهنمایی میلر آشکار است. علاوه بر این رساله، یکی دیگر از مهم‌ترین کتاب‌های ژیزک درباره هگل کم‌تر از هیچ - هگل و سایه ماتریالیسم دیالکتیک است که علی‌رغم آثار دیگر وی به نحو منحصر به فردی به هگل اختصاص دارد. در دیگر آثار وی سوژه حساس هگلی و *ابتره والای/ایدئولوژی* نیز تفاسیر متعدد درباره هگل مطرح شده است. به‌طور کلی علی‌رغم حضور دیدگاه‌ها و نگرش‌های متعارض و مختلف ژیزک، می‌توان به خوانشی متمایز و بدیع از هگل در قالب مفاهیم و اندیشه لکانی دست یافت.

یکی از اهداف اصلی ژیزک در نظریه انتقادی توصیف مفصل وی از مفهوم سوژه است. هدف اصلی وی مقایسه و انطباق مضمون جوهرزدایی از سوژه در ایده‌آلیسم آلمانی به مثابه فقدان در نظم است که معادل مفهوم ابژه *a کوچک* (Object Little a) در روانکاوی لکان است که تن به نمادین سازی دال (Signifier) نمی‌دهد (Zizek, 2004: 61). در این راستا از جمله مفاهیم محوری لکان در ساخت‌گشایی مفهوم سوژه کتیوینته در اندیشه ژیزک، مفهوم امر واقع (The Real) است. ژیزک ظهور سوژه واقعی را حاصل این نظم می‌داند و دیالکتیک هگل را از سطح منطق دال (The Logic of the Signifier) که در آن میل از طریق دیگری به بازشناسی دست می‌یابد و سوژه به صورت سوژه یک دال در نظم نمادین (The Symbolic) هضم می‌شود به سطح منطق امر واقعی برمی‌کشد که در آن دیگری بزرگ کامل، وجود نداشته و همواره به صورت ناقص، خط خورده و نه-

همه حول یک فقدان بنیادی ساختار یافته است. بنابراین اگر زمانی لکان با ارائهٔ سمیناری تحت عنوان «کانت همراه با ساد» گفته بود که ساد لایه‌های ناپیدای حقیقت کانت، یعنی خواست امر امکان‌ناپذیر را بر ما آشکار می‌کند، اکنون ژیزک به تبع از استاد خویش پرده از پیوندی گریزناپذیر و مضامینی نهفته در بطن اندیشهٔ هگل با لکان برمی‌دارد.

در این مقاله در وهلهٔ نخست به نگرش انتقادی ژیزک به فهم متعارف از هگل خواهیم پرداخت. همچنین خوانش وی از ایده‌آلیسم آلمانی را شرح خواهیم داد. سپس تفسیرهای وی از سوژه در هگل و لکان را به ترتیب در بخش‌های جداگانه مطرح خواهیم کرد و در نهایت دیدگاه ژیزک دربارهٔ سوژه را مورد واری قرار خواهیم داد. پرسش‌های راهبر ما در این مقاله عبارت است از: دیدگاه‌های سلبی و ایجابی مفسران دربارهٔ خوانش ژیزک از سوژه هگلی - لکانی چیست؟ ژیزک در تلفیق آرای این دو متفکر تا چه اندازه موفق بوده است؟ میزان تأثیرگذاری کدام یک از این دو متفکر در آرای ژیزک بیشتر است؟

۲. نقد خوانش متعارف از هگل

از دیدگاه ژیزک فلسفهٔ هگل را باید بازخوانی کرد و یک بار دیگر در بستر شرایط اجتماعی و سیاسی جدید آن را تفسیر کرد. به زعم وی در این راستا ضروری است ویژگی‌ها و خصلت‌های بدیعی را از بطن فلسفهٔ وی استنباط کرد تا روح اصلی اندیشه‌های وی آشکار شود. بر همین اساس وی با خوانش متعارف و سنتی از هگل مخالف است و خوانش کاملاً متفاوتی از تفاسیر متعارف فلسفهٔ هگل ارائه داده است (Zizek, 2012: 116). به زعم ژیزک هگل بر طبق نظر سنتی و متعارف فیلسوفی نظام‌مند، محافظه‌کار و ایده‌آلیست است که برای وی دولت، جامعه و فرهنگ مهم‌ترین رویدادهای تاریخ بشری محسوب می‌شود. تفسیری که در آن هگل دولت را به عنوان تجلی و تبلور اخلاق و آزادی سوژه قلمداد می‌کند. در همین راستا مفاهیم هنر، دین و فلسفه همچون تقسیم جلوه‌های روح مطلق، مؤلفه‌های گریزناپذیر سوژهٔ انسانی محسوب می‌شوند که در سه فرایند مختلف پیشرفت تاریخی به دست می‌آید. البته به زعم ژیزک این تنها خوانشی متعارف است و متفکران دیگری هستند که با ارجاع به برخی متون هگل به نفی و نقد خوانشی می‌پردازند که هگل را تحسین‌کننده تمام عیار تمامیت‌خواه دولت می‌دانند (Zizek, 2019: 5).

بنابراین تفسیر متعارف از هگل معتقد است که تاریخ جهان، چیزی نیست مگر پیشرفت آگاه از آزادی، و روح تنها از طریق عقل انسانی می‌تواند به خودآگاه برسد. به عبارت دیگر، کل تاریخ فلسفه فرایند روح مطلق است که از طریق ذهن‌های کرانمند به خود می‌اندیشد تا به کمال، یعنی آزادی برسد. به زعم ژیزک بر طبق چنین تفسیر نادرستی از هگل که بر پایهٔ ساده‌سازی و کج فهمی استوار است، هگل یک متفکر نظام‌مند و کل‌گرا است که به واسطهٔ شبیح منطق‌انگاری (Panlogical Monster) همه چیز را در سیستم فلسفی خود به امر مطلق فرومی‌کاهد (Zizek, 2014: 1).

ژیزک با رویکردی روانکاوانه، در پی اثبات این نیست که اندیشهٔ هگل در بستر زمانهٔ وی قابل فهم نیست، بلکه بر آن است تا ثابت کند که فلسفهٔ او را باید بر اساس افق‌های اندیشهٔ کنونی تفسیر کرد. به زعم وی باید

ضرورتاً هگل را متفاوت از آن چیزی بدانیم که دیگران در زمانه خودش یا پس از آن تفسیر می‌کردند، بر همین مبنا باید به عریان کردن وجوه امر واقعی هگل همت گماشت. به گمان ژیزک حقیقت مدنظر هگل بسیار متفاوت از حقیقت امروزی است و باید فلسفه هگل را با آنتیگونه (*Antigone*) سوفوکولس مقایسه کرد:

«حقیقت آنتیگونه را ضرورتاً نباید بر مبنای متون سوفوکولس مورد واریسی قرار داد، بلکه خوانش‌های آتی این مسئله را به مراتب روشن می‌کند، گویی حقیقتی است که به تأخیر افتاده است» (Zizek, 1989: 243).

ژیزک معتقد است که تقریباً تمام مفسران هگل خوانش و تفسیری منحرف و کژتاپ از هگل ارائه کرده‌اند. فرض بنیادی پروژه ژیزک این است که از یک سو فلسفه هگل را باید از منظری لکانی تفسیر کرد و لذا اندیشه فلسفی هگل و نظریه‌های روانکاوی لکان را باید در راستای هدفی مشترک و در نتیجه مکمل همدیگر تفسیر کرد و از سوی دیگر روانکاوی لکان در اساس تکرار فلسفه هگل است (Zizek, 2012: 6). نکته شایان ذکر این است که به زعم ژیزک روانکاوی فرانسوی از تفاسیر متفکرانی چون دوبوار، سارتر و مرلوپونتی تأثیر پذیرفته است. که این متفکران توسط خوانش هگلی الکساندر کوژو از پدیدارشناسی روح تأثیر پذیرفته‌اند. لکان در بسیاری از نوشته‌ها و سیمینارهایش به هگل ارجاع داده است. برای مثال در سیمینار مشهور هفتم درباره اخلاق روانکاوی وی به کرات به دیالکتیک خواجه و بنده در پدیدارشناسی روح ارجاع داده است. همچنین لکان هگل را والاترین هیستریک (*The Most Sublime Hysteric*) تاریخ اندیشه قلمداد کرده است، عنوانی که ژیزک نیز از منظری ایجابی به آن اشاره کرده و همچنین رساله دکتری خود را تحت همین عنوان نگاشته است (Zizek, 2014:108).

۳. بازخوانی ژیزک از ایده‌آلیسم آلمانی

ژیزک در کمتر از هیچ و در بیشتر آثارش تلاش دارد که هگل را در بستر و متن فلسفی اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم مورد بررسی قرار دهد. اگرچه ژیزک هگل را به بستر سیاسی و اجتماعی - فکری خود نزدیک می‌کند، اما این واقعیت کماکان باقی است که وی هگل را به متفکران ایده‌آلیسم آلمانی یعنی کانت، فیخته، شلینگ منتسب می‌داند. خواننده در کتاب کمتر از هیچ با خوانشی بلندپروازانه از هگل و سایر ایده‌آلیست‌های آلمانی در بستر اصطلاحات فلسفی خودشان مواجه است. ژیزک در کی ایجابی از ایده‌آلیسم آلمانی ارائه می‌دهد که به عنوان عصر طلایی و پربار فعالیت عقلانی از آن نام می‌برد (Zizek, 2012: 8). وی همچنین با نگاه متفاوت به دیدگاه‌های فیلسوفان منتسب به این مکتب تلاش دارد تا خلاءها و تناقض‌های پنهانی را که از طریق خوانش متعارف این فیلسوفان بارآمده است هرچه بیشتر عیان نموده و با بهره‌گیری از ابزارهای فکری جدید و ایجاد تلفیق نظری (روانکاوی و هگلیسم) فعلیت دوباره این فهم فلسفی را محقق سازد. وی در این باره اذعان کرده است که «هسته کل آثار من عبارت از کوششی است در جهت استفاده از لکان به مثابه یک ابزار فکری برجسته برای دوباره فعلیت بخشیدن به ایده‌آلیسم آلمانی» (Zizek: 1990: ix).

توصیف‌های ایده‌آلیسم آلمانی از سوژه (فیخته، شلینگ و هگل) برای ژیزک مبین ساختاری چندوجه است که از تقابل سوژه و ابژه فراتر می‌رود و ابژه را نه به مثابه واقعیت از پیش داده شده، بلکه به عنوان یک امر برساخته و برنهاد توسط سوژه توصیف می‌کند. سوژه با پس‌زدن خود و دست‌زدن به عمل جنون‌وار نفی بنیادی که حاصل سرکردن با امر منفی است، واقعیت درونی را فرافکنی می‌کند و خودآگاه خود را در فرایند تحقق عینی تجربه می‌نماید. تحقق در واقع همچنان که هگل مدنظر داشت بازتاب آگاه در ساختارهای کلی بود. ابژه‌های بیرونی که فرافکنی سوژه به شمار می‌آیند، وهله‌ای از سوژه هستند که رابطه‌ای درون/بیرونی با سوژه دارند. لذا آگاه افراد همبسته ساختارهای بیرونی از قبیل آگاه دیگران، زبان، نهادها و ایده‌های اجتماعی است (Zizek, 2012: 8).

سوژه اندیشنده دکارت، سوژه استعلایی کانت و در نهایت سوژه مطلق هگل، همواره به عنوان هسته اصلی مدرنیته قلمداد شده‌اند که میل و طرح چیرگی بر طبیعت و دیگری‌ها را دربر دارد. ژیزک بر خلاف منتقدان تمام عیار با رهیافتی مجزا و بدیع به بازخوانی ایده‌آلیسم آلمانی و به‌ویژه دیدگاه‌های هگل در باب سوژه پرداخت و بر سوبه‌های رادیکال و قابل بحث آن تأکید گذاشت. همان‌سان که ژیزک در کتاب سوژه حساس هگلی روشن می‌سازد، برآیند ایده‌آلیسم آلمانی ایجاد نوعی تغییر در تقابل مرسوم میان نظریه نفس وحشی «پیش‌انسانی» و جهان نمادین سوژه انسانی «متمدن» است. آن‌چه در ایده‌آلیسم آلمانی تأیید می‌شود، خوانشی است که بر اساس آن سوژه‌کنیویته یا سوژه تنها می‌تواند در مقام گذری از خلال جنون پا به حوزه وجود گذارد؛ در جهت کوششی پیوسته برای واداشتی نوعی یکپارچگی و قوام نمادین در برابر تهدید همیشگی فروپاشی، انحلال و نفی (Daly, 2004: 15).

ژیزک در تقابل با ایدئولوژی‌های زمانه نو - متأخرین نسخه‌های انکار حقیقت به قول ژیزک - که بحران‌های تمدن مدرن غربی را تکبر انسان در هیأت سوژه دکارتی تسلط‌یافته بر جهان می‌دانند، از مضاعف‌نمودن و تعمیق این سوژه‌مندی دفاع می‌کند؛ در تقابل با این کلیشه، باید مازاد سوژه‌مندی یا زیاده‌روی ذهنیت (که هگل آن را شب جهان Night of the World می‌نامید) را به مثابه یگانه امید رستگاری تصدیق کرد؛ شر راستین نه در زیاده‌روی ذهنیت فی‌نفسه، بلکه در «هستی‌شناختی کردن» آن نهفته است، در ثبت مجدد آن در متن نوعی چهارچوب کیهانی جهان گستر. پس غرور حقیقی اتفاقاً نقطه مقابل پذیرش تکبر سوژه‌کنیویته است؛ ریشه این غرور خضوع کاذب است - یعنی، این غرور زمانی سر بر می‌آورد که سوژه وانمود کند دارد به نیابت نظام کیهانی جهانی حرف می‌زند، و ادا در می‌آورد که انگار چیزی جز ابزار خاضع آن نیست (ژیزک، ۱۳۸۴: ۲۰۶).

۴. خوانش ژیزک از سوژه هگل

ژیزک هگل را نه همچون پسا‌ساختارگرایان فرانسوی، یک اندیشمند تلفیق دیالکتیکی ضدین، بلکه عمیق‌ترین نظریه‌پرداز تفاوت می‌بیند. تفاوتی که مستقیماً به دست نمی‌آید، بلکه تنها از طریق درماندگی حاد هویت به دست می‌آید (Zizek, 2008b: 99). در خوانش ژیزک از هگل، دیالکتیک نوعی تطابق یا منظره حاصل از سنتز نیست، بلکه تصریح این نکته است که به قول خودش معرفت مطلق بر موضعی سوژه‌کنیو دلاله دارد که در نهایت می‌پذیرد که «تضاد شرط درونی هر هویتی است» (Zizek, 1989: xxix; Zizek, 2008b: 99). هر

وضعیت همواره وضعیتی شکاف خورده است و این شکاف مانع از این می‌شود که یک سنتز نهایی بتواند تناقضات و تضادها را جبران کند. از نظر ژیزک حقیقت همواره در تضاد یافت می‌شود، نه در پاک کردن یک دست تفاوت‌ها. و این نوعی تفکر دیالکتیکی است که به زعم وی آثار هگل سرشار از این ترکیب‌های متضاد است. این همان روش متناقض و مخالفت آمیزانه‌ای است که ژیزک پدیدارشناسی روح را با آن تفسیر می‌کند.

ژیزک در مقاله مهم خود سوژه حساس هگلی به بیان تعابیر ویژه خود از هگل و نگرش دیالکتیکی او در باب سوژه کنیویته می‌پردازد و مرزبندی‌های نگرش خود را با توصیف‌های ایده‌آلیسم ذهنی رایج نشان می‌دهد. نفی یکی از مفاهیم محوری در خوانش ژیزک از سوژه هگل است. ژیزک حرکت دیالکتیکی در تفسیر متعارف آن به مثابه جدایی قطبی مخالف از قطب اولیه نفی (Negativity) و در نهایت وحدت آن‌ها در مرحله‌ای والاتر نفی نفی (Negation of the Negation) را رد می‌کند. تفسیر رایج در مواردی نفی را همچون نفی انتزاعی بکار می‌گیرد و به نفی تمام‌عیار دیگری در رابطه منازعه می‌انجامد. این نفی انتزاعی به درک موضع خود همچون محصول میانجی‌گری دیگری واقف نیست و لذا نمی‌تواند از محدودیت‌های مختصات افق تاریخی ویژه خود رهایی یابد (ژیزک، ۱۳۸۴: ۴۴). در فرایند گذار از مرحله اول نفی به مرحله نهایی نفی نفی، گذار «از» به «برای خود» اتفاق می‌افتد که به زعم ژیزک نه گسستی کاملاً بنیادی با معضل اولیه، بلکه تصدیق و ریشه‌ای کردن آن حاصل می‌شود. از این رو گذار از در-خود به برای-خود متضمن منطق تکرار است، زمانی که چیزی برای خود می‌شود، هیچ چیز عملاً در آن تغییر نمی‌کند؛ بلکه آن چیز آن چه را که از قبل در خود بوده است، مکرراً تصدیق می‌کند. بنابراین نفی نفی چیزی نیست مگر ناب‌ترین شکل تکرار؛ در حرکت اول، ژست گرفته می‌شود و به هدف نمی‌رسد؛ سپس، در حرکت دوم، همین ژست صرفاً تکرار می‌شود. عقل چیزی نیست مگر این نوع تکرار فهم که فهم را از شر بار اضافی [اعتقاد به] یک ماورای غیر عقلانی مافوق حسی خلاص می‌کند، درست همان طور که مسیح نه نقطه مقابل آدم ابوالبشر، بلکه صرفاً آدم دوم است (همان: ۴۹-۴۸).

ژیزک حاصل نهایی نفی نفی هگلی را اصل این‌همانی و ظهور سوژه‌ای مطلق و تمامیت‌خواه نمی‌داند، بلکه آن را «دقیقا معادل تحقق موفقیت‌آمیز فعالیت غایت‌شناسانه سوژه» در نظر می‌گیرد که در طی آن سوژه به رابطه خود نسبت به وضعیتی که هدف نفی کردنش را دارد، آگاه می‌یابد. به نظر ژیزک هگل علاوه بر این که سوژه کنیویته را حاوی خصلت برسازنده واقعیت می‌داند، بیمارگونگی و خدشه بنیادی نگاه آن را نیز در نظر می‌آورد و در نهایت مقوله جدیدی را در توصیف سوژه ابداع می‌نماید: «غرض بیمارگونه برسازنده امر واقع» (Zizek, 2012b: 199). ژیزک از معادل لکانی این مقوله تحت عنوان آنامورفوسیس نام می‌برد. آنامورفوتیک (Anamorphic) استعاره‌ای مربوط به عرصه هنر نقاشی است که مربوط به صحنه‌ها و مناظری است که چون درست و مستقیم در آن‌ها بنگری مبهم و آشفته به نظر می‌رسند و چون آن‌ها را از زاویه‌ای ویژه و خط سیری کج و معوج رصد نمایی، وضوح پیدا کرده و نمایان می‌شوند. براین اساس بنا به تعبیر لکانی ژیزک، نگاه سوژه تبدیل به بخشی از صحنه‌هایی می‌شود که قرار است به معرض دید بیاید. ژیزک بیان می‌دارد که آنچه لکان را همچون هگل از «ایده‌آلیسم ذهنی» رایج متمایز می‌کند، آنامورفیک دانستن کل واقعیت است. سوژه از قبل در معرض نگاه ابژه قرار دارد،

نگاهی که سوژه را وامی‌دارد با زاویه دید و انحراف ویژه‌ای به آن بنگرد. واقعیت حاوی لکه آنامورفیک است که همواره از چشم سوژه ناظر می‌گریزد و تنها در انحراف و اعوجاج است که این واقعیت معنا می‌یابد.

«این لکه معرف نگاه دیگری است، معرف نگاه به مثابه ابژه. به عبارت دیگر، لکه آنامورفیک «ایده‌آلیسم ذهنی» رایج را تصحیح می‌کند، آن هم با به تصویر کشیدن و عیان ساختن شکاف میان چشم و نگاه. سوژه مدرک-همواره- از - قبل موضوع نگاهی است که منشأ ناپیدای آن از چشم او می‌گریزد» (ژیژک، ۱۳۸۴: ۵۶).

در تعبیر رایج یکی از حکم‌های اساسی هگل «جوهر سوژه است» می‌باشد. جوهر به مثابه سوژه مطلق فرض شده است که به گونه‌ای خودبنیاد در قالب سوژه متناهی تحقق بیرونی می‌یابد و سپس این بیگانگی از طریق این‌همانی و بازگشت سوژه متناهی به قالب امر مطلق نامتناهی رفع می‌گردد. ژيژک جوهر را دارای فقدان و شکافی برمی‌شمارد که سوژه در محدوده مرزهای آن شکل می‌گیرد. به زعم او «سوژه مطلق وجود ندارد، حد آن سوژه محصول همان نموده‌ها، تناهی‌ها و توهم‌های کاذبی است که در تقابل یا در سیطره امر منفی مطلق کلی و جوهر، بلکه اساساً همان فرایند تحریف و پدیدارشدنی است که ویژگی ذاتی امر مطلق را تشکیل می‌دهد» (Zizek, 2014: 49). لذا سوژه چیزی از پیش - داده شده و دارای انسجام پیشینی نیست، بلکه همواره مقید به شرایط حادث بیرونی است.

ژيژک در کتاب *اثره والای/ایدئولوژی* این موضوع را این‌گونه توضیح داده است که جوهر عبارت است از ماهیت ایجابی و استعلایی که می‌پنداریم در پس پرده پدیدارها پنهان است. «تجربه کردن جوهر به مثابه سوژه» یعنی درک این نکته که پرده پدیدارها در درجه اول پنهان کننده این امر است که هیچ چیزی برای پنهان کردن وجود ندارد، و این «هیچی» پس پرده همان سوژه است. به عبارت دیگر، ظاهر در سطح جوهر صرفاً گول‌زننده است، و تصویری کاذب از ماهیت به ما می‌دهد؛ و حال آن‌که در سطح سوژه، ظاهر دقیقاً از طریق تظاهر به فریب - یا تظاهر به اینکه چیزی را پنهان می‌کند - ما را می‌فریبد (Zizek, 1989: 250).

به نظر ژيژک این حکم هگل مشابه حکم مشابه دیگر او در *پدیدارشناسی روح* است، یعنی «وجود روح همانا یک استخوان است» (ژیژک، ۱۳۸۹: ۳۲۰). این گزاره هم حاوی نقد نگرش‌های خرافی و شبه‌علمی‌هایی از قبیل «جمجمه‌شناسی» و «طالع‌بینی» است و هم نسبت یکسویه و تقلیل‌گرایانه رابطه روح و تجلی‌های بیانگرانه آن (شکل، ماده) را نفی می‌کند. این نگرش‌های شبه علمی سعی دارند نمادها و نشانه‌هایی را برای تجلی روح در قالب رابطه و قانون مطلق یافته و این رابطه در اصل حادث را به گونه‌ای مسلم جلوه دهند. برداشت عوام‌گرایانه از این حکم که ماده‌انگاری صرف را تداعی می‌کند بر نقش نفی‌گرایانه و انکشافی این گزاره در جایگیری منفیت محض روح در یک ماده خشک و بی‌جان واقف نیست.

ژيژک بر این باور است که حکم «روح استخوان است» حقیقت خود را دقیقاً از جایی می‌گیرد که این حکم در آن‌جا نقض می‌شود. استخوان جمجمه نشان‌دهنده امتناع و عدم امکان بنیادینی است که سوژه را بر ساخت می‌نماید و تجسد مازادی است که شکاف عمیق را که سوژه مظهر آن است احضار می‌نماید. استخوان همان ساختاری

است که عدم امکان و فشل بنیادین یک هستی موهوم را به نمایش گذاشته و عدم استقرار بنیادین آن را در نظم نمادین به تجسم درآورده است. ژیک نفی کردن هگل را بیان این دورزدن هدف برای رسیدن به آن می‌داند، بدین معنی که روح به نفی انتزاعی کلیت ارگانیک اقدام می‌کند و خود را در برهوت شب جهان گم می‌کند تا بتواند آن کلیت قطعه قطعه شده توسط فاهمه را در وحدتی بالاتر بواسطه عقل بازسازی کند (ژیک، ۱۳۸۴: ۸۰-۸۱).

هستی سوژه محصول یک نفی تمام‌عیار انتزاعی است که ساختار اقتدار طلب و تمامیت‌خواهانه نظم جوهری را به چالش می‌کشد و از خلال نفی خشونت‌بار و افراطی تمامی محتوای جزئی و خاص امر کلی سربر می‌آورد. ژیک البته ترس از تثبیت نفی «بیش از حد نیرومند» در حلقه وساطت دیالکتیکی هگل را ترس نابجا توصیف می‌کند، چراکه به زعم او این واقعیت که جوهر سوژه است (یا باید در عین حال به مثابه سوژه درک شود) بدین معنا است که انفجار وحدت ارگانیک همان چیزی است که طی فرایند دیالکتیکی همواره رخ می‌دهد. و آن وحدت جدید و با واسطه‌ای که در پی می‌آید، به هیچ‌وجه معرف نوعی بازگشت به وحدت اولیه از دست رفته و در سطحی بالاتر نیست - اکنون ما در قلب تمامیت جدید و باواسطه‌ای که از نو برپا شده است، با وحدتی سروکار داریم که به لحاظ جوهری متفاوت است، وحدتی مبتنی بر قدرت اخلاص‌گری نفی، وحدتی که در متن آن خود این نفی واجد هستی ایجابی می‌شود» (همان: ۸۷).

ژیک در بیان مفهومی همان وجه منفی و انتزاعی که ضربه‌ای روان‌پریشانه و تروماتیک بر نظم مستقر وارد می‌کند به تبیین مفهوم «دل‌بستگی لجوجانه» می‌پردازد که به زعم او در سراسر پدیدارشناسی هگل دست‌اندرکار است. سوژه فعال با چسپیدن به یک محتوای خاص خود در مقام شکلی حادث و تصادفی در برابر قبول نظم نمادین مسلط مقاومت می‌کند و این دل‌بستگی بیمارگونه باعث می‌شود که سوژه از هضم‌شدن در یک زیست جهان ویژه رهایی یافته و یا به خطر انداختن خود به امر کلی - برای - خود دست یابد (Zizek, 2012b: 116). همتای این «وابستگی جنون‌آمیز»، البته در قطب مخالف، به زعم ژیک انضباط (discipline) است. انضباط به مثابه فرم مکانیکی در هیأت مناسک و قواعد کور و بی‌معنی سوژه را در معرض اعمال فشار قدرت قرار می‌دهد. رابطه انضباط و سوژه‌مندی در پژوهش‌های فوکو به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است، فوکو بیان می‌دارد که قدرت انضباطی از طریق بهنجارسازی، پروژه سوژه‌سازی و به انقیاد در آوردن (Subjectification) را به پیش می‌برد که از خلال آن سوژه‌ها به مثابه بدن‌های «رام» و همچنین موجودیت‌های دارای «استعداد» و «قابلیت‌های» ویژه تولید می‌شوند.

بی‌شک تفاوت فوکو در باب انضباط و سوژه‌کتیویته با نگرش هگل در این زمینه در گزاره‌هایی همچون «جوهر سوژه است» و «روح استخوان است» و تعبیرات ویژه مربوط به آن مشهود است، ژیک در این رابطه سوژه انضباطی مد نظر هگل را نه روحی اسیر تن‌ها و استخوان‌ها، بلکه اساساً سوژه‌ای بی‌روح و یک امتناع و غیرامکانیتی بنیادین می‌داند. لذا به زعم او توصیف هگل از این لحاظ که «تکوین استعلایی انضباط را توضیح می‌دهد» و به چرایی گردن نهادن سوژه‌ها به مکانیزم‌ها پاسخ می‌دهد، بر توصیف فوکو برتری دارد. در اینجا است که ژیک برای تکمیل تر هگل درباره سوژه‌مندی، به سراغ لکان می‌رود و با استفاده از منطبق رانه (Drive) و

ژوئیسانس (Jouissance) و همچنین ابژه کوچک a که گزاره‌های بنیادی نظریه لکان را تشکیل می‌دهد به ارائه‌تر هگلی - لکانی خود در باب سوژه می‌پردازد.

«در اینجا است هگل باید، مجدداً، با لکان تکمیل شود: آن چه سوژه را وامی‌دارد تا این بی‌معنایی نهفته در مناسک انضباط-نفس را در تاب آورد، کیف مازاد تولید شده توسط آن است» (ژیژک، ۱۳۸۴: ۱۰۲).

بنابراین فقدان مازاد در فلسفه روح هگل جز با استفاده از منطق رانه و ژوئیسانس قابل تحلیل نخواهد بود. دل‌بستگی لجوجانه به یک چیز خاص اساساً نوعی «نیستی» است، حرکتی تکراری و پایدار که که حول هیچ چیز می‌چرخد و براساس منطق رانه، به والایش و استعلا دست می‌یابد. سوژه برطبق این مکانیزم که در چسبیدن و چرخیدن مدام حول هیچ چیز و پیروی از رانه مرگ تجسم می‌یابد می‌تواند از نظم ثابت و سنگین امور روزمره جدا شود و لذت افزوده و کیف مازاد را در دل‌بستگی به اهداف والاتر اجتماعی و سیاسی کسب کند. سوژه همان بار اضافی است که در عین ادغام‌شدن حذف می‌شود و همواره همان جایی یافت می‌شود که از دست می‌گریزد.

۵- خوانش ژیزک از سوژه لکان

نقطه مرکزی آثار ژیزک دقیقاً آن جایی است که شکاف‌ها و ابهام‌های فلسفه روح هگل، روانکاوی لکان را احضار کرده و به خدمت می‌گیرد. ژیزک در خوانش خود از سوژه و نحوه شکل‌گیری آن تأثیر زیادی از لکان گرفته است. لکانی که ژیزک به ما معرفی می‌کند همان لکانی است که در عرصه‌های تثبیت یافته نظری در اقلیت به سر می‌برد و به عنوان «سینتوم نظریه آکادمیک» در مقابل با ساختارگرایی و پساساختارگرایی قرار می‌گیرد که موقعیت برتر خود را از طریق نفی سوژه و کنش سیاسی، اکتساب نموده‌اند. ژیزک که خود لکان ثانی لقب یافته است، همچنان که از قلب ایده‌آلیسم آلمانی به دیالکتیک ضدین و نفی دست می‌یابد، از کنه لکان و بازگشت به فروید او، منطق امر واقعی را بر ساخت می‌نماید که مبنایی برای احیای نظریه سوژه و توجه به کنش سیاسی به شمار می‌آید. برخلاف تلقی ارتدوکس که سوژه را موجودی یکپارچه و مستقل فرض می‌گیرد از نظر لکان سوژه موجودی از هم گسیخته و چند پاره است. او تعریفی جدید از سوژه ارائه می‌دهد که اساسش در فقدان (Lack) است (Lacan, 1977: 263). در تئوری لکان، سوژه اساس مفهومی واحد، متجانس و همگون ندارد. دیگری کانون اصلی هویت سوژه است، با دیگری است که سوژه شکل می‌یابد و برای توصیف بهتر این چندپارگی لکان از سه ساخت که برسازنده موجودیتی به نام سوژه‌اند نام می‌برد: ساخت خیالی (the imaginary)، نمادین (the symbolic) و واقعی (the real) (Lee, 1990: 82). ساخت‌های تصویری، نمادین و واقعی در نظریه لکان مفاهیمی بنیادین هستند که در روایت بر ساخت سوژه و مکان‌نگاری جایگاه آن نقش بنیادینی برعهده دارند. این ساخت‌ها در واقع حوزه‌هایی هستند که نه به عنوان مراحل گزار (رشد) روانی فرد، بلکه به عنوان عرصه‌هایی به هم پیوسته رابطه خود را هر کدام به گونه‌ای متفاوت با سوژه کتیویته شکل گرفته حفظ نموده و به عنوان کارکردهایی روانی عمل می‌نمایند. جدا دانستن این ساخت‌ها به لحاظ توالی زمانی (chronological order) در اندیشه

لکان امکان‌پذیر نیست، و بحث از جدایی آن‌ها بیشتر از چشم‌انداز انتزاع نظری بررسی می‌شود: (Nobus, 1998: p.139-145; Bowie, 1991: p.91; (Stavrakakis, 1999: p.19

لکان در مرحله خیالی با استفاده از مفاهیم بازتاب و دیالکتیک به شکل‌گیری آگو از طریق یکی‌شدن با تصویر خود به بحث می‌پردازد. مرحله خیالی که تقریباً بین شش تا هجده ماهگی برای نوزاد رخ می‌دهد با مرحله خودشیفتگی مدنظر فروید همخوانی دارد. نوزاد از طریق تصویر خود در آینه (چهره مادر) تلاش می‌کند بر احساس چندپارگی و گسیختگی خود غلبه نموده و خود را با تصویر منسجم خود همانند کند (Lacan, 1997: p.2, ix). در واقع نوزاد با بیرونی‌کردن خود و تجسم آن در تصویر، به هویتی خیالی و منسجم از خود دست می‌یابد که در مقابل تجربه گسیختگی و چندپارگی منجرکنند از اولیه، تجربه‌ای لذت بخش برای او به شمار می‌آید. اما تضاد بین خود-تصویر، گسیختگی-انسجام همواره باقیمانده و هویت فرد را در مسیر پیچیده‌تری قرار می‌دهد.

لکان آگو را که دارای کارکردی خیالی است و محصول بیگانه‌شدن در ثبات و انسجام تصویر است از سوژه که در ارتباط با زنجیره دال‌ها و بیگانه‌شدن در نظم نمادین آنها بر ساخته می‌شود، متمایز می‌داند. دوره فکری دیگر لکان با مقاله‌ای تحت عنوان کارکرد و حوزه نطق و زبان در روانکاوی مشهور به گفتمان رم آغاز می‌شود که در آن بر نقش زبان تأکید شده و بر اساس آن ساختار نمادین را بر ناخودآگاه حاکم می‌داند. ناخودآگاه ساختاری شبیه به زبان دارد (Lacan, 1997: 114-120). منطق دلالتی ناخودآگاه همواره بر آگاه تسلط داشته و این اعمال نفوذ در جایی که کارکرد نظام نمادین زبان مختل می‌شود و معنا دچار انسداد و تحقق نیافتگی می‌شود، بروز می‌یابد. لکان همچنین ناخودآگاه را به عنوان حکم دیگری بزرگ توصیف نموده و فرایند بر ساخت سوژه را در ارتباط با این حکم و همچنین نظم نمادین و میل پیگیری می‌نماید. دیگری بزرگ (Big Other) طیفی از پدیده‌های غیر شخصی (impersonal) از قبیل زبان، قانون، احکام و امیال دیگران را دربر می‌گیرد که به عنوان یک نظم نمادین شرط اساسی شکل‌گیری سوژه به شمار می‌رود. سوژه از طریق فرایند بیگانگی خود را به دال حوزه نمادین الصاق نموده و از طریق این‌همانی با آن هویت خود را شکل می‌دهد.

افراد (پدیده‌های ماقبل نمادین) در معرض خطاب دیگری بزرگ با فراخوان یک دال اعظم ویژه (آزادی، عدالت و...)، استیضاح (Interpellation) شده و بدل به سوژه می‌گردند. به زعم ژیراک نوعی قصد ماقبل نمادین زنجیره دال‌ها را روکش می‌کند و سپس در برخورد با دالی ویژه به گونه‌ای پس‌نگرانه (retroactive) معنا به آن دال دوخته شده و لغزش و سیالیت آن متوقف می‌شود. این «نقطه آجیدن (point de caption لکانی)، نقطه‌ای است که سوژه از طریق آن به دال دوخته می‌شود و در عین حال نقطه‌ای است که فرد را استیضاح و بدل به سوژه می‌کند» (ژیراک، ۱۳۸۴: ۱۵۱). و رای ساحت خیالی و نمادین، محدوده‌ای وجود دارد متشکل از مجموعه‌ای از پدیده‌های دیگری کوچک که هر کدام از آن‌ها نمادی از نخستین فقدان است.

به زعم لکان سوژه ابتدا در اتحاد و یگانگی با هستی (مادر) به سر می‌برد. سپس با پانهادن به مرحله دوم گرفتار نظام نمادین می‌شود، نظامی که زبان در آن حاکم است و مدلول‌های (signified) بی‌پایان و پوچ زبان جای مرحله خیالی یعنی اتحاد با هستی و مادر را می‌گیرند. به همین دلیل سوژه دچار فقدان می‌شود، زیرا زبان

همیشه با فقدان یا غیبت در ارتباط است. سوژه به دلیل جدایی از این احساس یکپارچگی و حس فقدان، چیزی را می‌جوید که او را به آن عالم وحدت و وفور نزدیک کند. پی بردن به این نکته که ارزش‌های حاکم بر نظام نمادین پوچ بوده، این نظام با فقدان همراه است، سوژه را دچار ضایعه‌ی حث واقع می‌کند. به همین دلیل، وی بازگشت به مرحله‌ی نخستین و همان اتحاد دوباره را خواستار می‌شود و به دیگری‌های کوچک روی می‌آورد و این همان مرحله سوم امر واقع است. البته سوژه مدام خط خورده است و این تقرب نسبی است (Lacan, 1993: p.268).

براساس این فرایند یکی‌شدن نمادین، قصدی ماقبل نمادین در برش زنجیره دال‌ها به گونه‌ای حرکت پس‌نگرانه‌ی سیالیت معنا را در چنبره یک دال مهار می‌کند و در نهایت به سوژه‌ای خط خورده، دارای شکاف و اساساً ته می‌انجامد. در واقع این فضای ته (فقدان) در دل نظم نمادین و شبکه دال‌ها تحقق خواهد یافت و بیانگر این توصیف لکانی از سوژه است که سوژه در بطن شکاف‌ها و فقدان بنیادین نظم نمادین شکل می‌گیرد. ژیک بدبستان ادغام خیالی و نمادین را همواره با اولویت یکی‌شدن نمادین در فرآیند ورود سوژه به عرصه نظم نمادین برمی‌شمارد. فرآیند ادغام در حوزه نمادین در مسیر یکی‌شدن خیالی و نمادین بصورت کامل و بدون پسماند پیش نمی‌رود، بلکه همواره عنصری مازاد و ادغام نشدنی سربر می‌آورد که به صورت پرسش بنیادین دیگری بزرگ مطرح می‌شود: چه می‌خواهی؟ این پرسش دیگری بزرگ که سوژه را مورد خطاب قرار می‌دهد، از جانب سوژه به شکل پرسش هیستریک به دیگری بزرگ برمی‌گردد:

«این دیگری کیست که از من، بیشتر به من پیوسته است؟ زیرا در کمال خشنودی از هویتم، باز اوست که آشفته‌ام می‌کند؟» (Lacan, 1977: 171).

در واقع سوژه در پاسخ‌گویی محال به پرسش «دیگری بزرگ» در فرآیندی هیستریزه شده و در برابر استیضاح و ادغام کامل در نظم نمادین مقاومت می‌کند. در این فرآیند آن هسته ادغام‌نشدنی و آن مازاد بنیادین که در سوژه همواره بیش از سوژه است آشکار می‌شود، مازادی که به ادغام و هضم کامل در نظم نمادین و دیگری بزرگ تن نمی‌دهد و اساساً برساننده سوژه و هویت اوست. سوژه در مرحله اول در نظام نمادین دال بیگانه شده است و تحت سلطه تمامیت میل دیگری بزرگ قرار گرفته است، اما در مرحله بعد فقدان دیگری بزرگ باعث می‌شود که سوژه در لابلای خط‌خوردگی‌ها و شکاف‌های دیگری بزرگ سر برآورده و از انطباق کامل و مکانیکی با نظم دیگری بزرگ رهایی یافته و به قول لکان به نوعی «بیگانگی‌زدایی» و جدایی (Separation) دست یابد.

«این فقدان در دیگری - به تعبیری - نوعی فضای تنفسی به سوژه می‌دهد و نه با پرکردن فقدان سوژه، بلکه با اجازه دادن به سوژه تا خودش، فقدان خودش، را با فقدان دیگری یکی کند، او را قادر می‌سازد تا از بیگانگی تام در دال اجتناب ورزد» (Lacan, 1977: 185).

لکان ابژه a کوچک را همچون مازاد و باقی مانده تعریف می‌کند که باقی مانده درآمد ساحت نمادی در ساحت واقع است (Evans, 1997: 128) از آن‌جا که هیچ‌گاه میل‌مندی سوژه به طور کامل بیان نمی‌گردد، افزوده‌ای را تولید می‌کند که توسط فانتزی یا خیال‌پردازی پشتیبانی می‌گردد. فانتزی سعی در پر کردن مازادی دارد که چون نمادی نشده، یعنی به زبان درنیامده، همچون یک خالی/حفره باقی می‌ماند.

از منظر ژیک در این‌جاست که امر واقعی آشکار می‌شود که در واقع به عنوان هسته سخت و سفت یک واقعیت خام و پیش‌نامدین در نظر گرفته می‌شود که همواره سر جای خود می‌ماند و در مقابل نمادین‌شدن و به تصویر درآمدن مقاومت و ایستادگی می‌کند. ژیک امر واقعی را به مثابه موجودیتی ته و غیرممکن توصیف می‌کند که با وجود اینکه اساساً وجود ندارد، اما دارای تأثیرات ساختاری و پیامدهای تروماتیک است. به زعم ژیک امر واقع تنها عرصه‌ای است که تناقض‌ها و ناسازواره‌ها در آن فعالند و ارایه هرگونه تعبیر کامل و تامی از آن به گونه‌ای محال و غیرممکن است. امر واقع نسبت به امر نمادین بیرونی نیست، بلکه اساساً «توسط امر نمادین هم زمان از پیش مقرر و وضع می‌شود» (همان، ۱۳۸۴: ۵۹).

امر واقع نه هیچ‌گاه نفی می‌شود و نه به گونه‌ای ارجاعی تجسم می‌یابد، چرا که تجسم یک تهینای منفی و فقدان بنیادی است که نه می‌توان زیاد به آن نزدیک شد و نه می‌توان از آن گریخت. ژیک ابژه امر واقع را ابژه‌ای متعالی (Sublime Object) می‌داند که فقط از منظری ویژه و یا حفظ فاصله‌ای مناسب می‌توان آن را مشاهده کرد.

«در کل، نکته لکان این است که امر واقع هیچ چیز نیست، مگر همین امکان‌ناپذیری در نوشته‌شدن. امر واقع یک موجودیت ارجاعی استعلایی نیست، بلکه همچون هسته‌ای سخت و دسترس‌ناپذیر، در جایی ورای نظام نمادین، بر جایگاه خود پافشاری می‌کند، نوعی «شیء در خود» کانتی» (Zizek, 2006: 27).

ژیک با ارجاع به این جمله هگل در کتاب فنومنولوژی «امر مافوق حسی همان ظاهر است؛ بماهو ظاهر»، رابطه فرم ظاهر را با حقیقت پشت پرده آن که همواره به صورت کلیشه‌ای، ظاهر را حجابی فریبنده بر محتوای حقیقی باطن دانسته است به کلی تغییر می‌دهد. آنچه در پس ظاهر نهفته است نه یک حقیقت جوهری و پوزیتیو بلکه اساساً تظاهر ظاهر به پشت پرده‌ای مکتوم و جاسازی شده است. در واقع ما از یک تظاهر غیر واقعی و جعلی فریب نمی‌خوریم، بلکه اساساً حقیقی بودن تظاهر به دروغ همان ترفندی است که به شیوه‌ای گول زنده حواس ما را پرت می‌کند.

ظاهر ادعای پنهان‌کاری دارد، اما در واقع خودش همان نسخه اصلی و حقیقی است که برای در رفتن از دست‌مان در هیأت نسخه‌ای جعلی و بدل خود را به ما می‌نماید. لذا در ورای امر ظاهر هیچ حقیقت مکتومی وجود ندارد، بجز این حقیقت که سوژه حقیقت پشت پرده‌ای را در پس امور ظاهری متصور گشته است. نتیجه این که پس پرده همان توهم سوژه است، توهمی خودبازتابنده که به وساطت آن سوژه خود را بر ساخت می‌نماید و هویتش را به مثابه جوهر ابژه محقق می‌سازد. گذار هگلی از آگاه به خود آگاه مستلزم تجربه نوعی فشل ریشه‌ای است: سوژه (آگاهی) می‌خواهد به راز پس پرده نفوذ کند؛ تلاش او ناکام می‌ماند زیرا در پس پرده هیچ نیست،

هیچی که همان سوژه «است». دقیقاً به همین معنی است که، در نزد لکان نیز، سوژه (دال) و ابژه (مدلول وهم)، هم‌شأن و حتی یکسان هستند:

«سوژه عبارت است از تهینا و سوراخ موجود در دیگری، و ابژه عبارت است از محتوای لختی که این تهینا را پُر می‌سازد، تمامیت «هستی» سوژه متشکل است از پُر شدن تهینای او به وسیله مدلول یا ابژه وهم» (ژیژک، ۱۳۸۹: ۳۱۵-۳۱۴).

سوژه خط‌خورده و نامنسجم لکانی همیشه با ابژه-علت میل است، به طوری که این ابژه همچون «استخوانی در گلوی» سوژه، مانع تحقق و اینهمانی کامل آن می‌شود. لذا آنچه تکه‌ای از امر واقعی بود، از طریق اعوجاج آن‌امورفوتیکی کل واقعیت را به حالت تعلیق درمی‌آورد. سوژه در پیوند با ابژه‌ای که به مرتبه امر والا برکشیده شده است دچار خط‌خوردگی و شکاف می‌شود و بدل به فقدان می‌شود که در نبود دالی برای بازنمایی آن تبدیل به دال فقدان می‌شود. دال فقدانی که در امر نمادین، فقدان ریشه‌ای را به نمایش می‌گذارد. اینجا می‌توان به این گزاره مهم لکانی رسید که «دیگری بزرگ وجود ندارد» چرا که «فقدان پیشاپیش مربوط به خود دیگری است» (همان: ۲۲۹)

۶. ارزیابی

اسلاوی ژیژک در مخالف‌خوانی با جریان‌های ضد سوژه در تلاش برای رستاخیز سوژه‌ای جدید از طریق بازخوانی هگل در بطن روانکاوی لکان است. ژيژک برخلاف روایت‌های تکامل‌گرایانه، تحول طبیعت به فرهنگ را در یک میانجی منفی، یعنی در شک دکارتی می‌یابد. عقب‌نشینی از تمامی پدیدارهای جهان واقعی و فرورفتن در لاک نفس، محصول این شک براندازانه است که حرکتی جنون‌آمیز در جهش بعدی به سوی روشنایی فرهنگ است. ژيژک شک دکارتی را شب جهان هگل برمی‌شمارد که در برساخت روز تمدن و فرهنگ، به عنوان یک میانجی ناپدیدشونده عمل می‌کند. این میانجی منفی که یک خلأ بنیادی و نفی همه تعین‌هاست، همان پدیده‌ای است که سوژه نام گرفته است.

ژيژک در پی کشف لحظه‌هایی برای ظهور امر واقعی در سوژه در میان سایر متونی است که به شکل کلاسیک انعکاس دهنده امر نمادین‌اند. وی متفکر امر واقعی است و کنش لذت‌گرایانه را در نوشتار خود به مثابه استراتژی برای رسیدن به لحظه حل‌ول امر واقعی در پیش می‌گیرد. ژيژک سوژه را پاسخ امر واقع برمی‌شمارد، پاسخی که غیرممکن، ته و دست‌نیافتنی است. دیگری بزرگ با پرسش از سوژه در روند استیضاح تلاش دارد بر سوژه‌سازی اقدام کند و سوژه درست در جایی مخاطب واقع می‌شود که پاسخی غیر ممکن به دیگری بزرگ است. این نقطه تاریک و ته که به مثابه پاسخ امر واقعی در دل دیگری بزرگ تجلی می‌یابد، از تناقضی مبهم و فشلی بنیادین حکایت می‌کند که از قبل در بطن دیگری بزرگ رخنه کرده است و هرگونه تلاشی را برای کنترل و نمادینه‌سازی خود نقش برآب می‌کند. این نقطه تاریک در دیگری بزرگ، که عجز و ناتوانی او را برملا می‌کند همان حضور وهمناک ابژه در سوژه است؛ هسته‌ای تروماتیک که همواره به صورت مازادی از دل هرگونه عملیات نمادین بیرون

می‌زند و تجسم نوعی ژوئیسانس وقیح و وحشتناک است، چیزی که در سوژه بیش از سوژه است و لکان ابژه a کوچک را برای توصیف آن به کار برده است.

نگاه آنامورفویک ژیک به هگل و لکان تعبیر بدیعی از آثار آن دو به دست داده که مخالفت‌های زیادی را نیز از طرف شارحان آن‌ها به همراه داشته است. روشن کردن این نکته بسیار ضروری است که ژیک از منظر لکانی خود به شیوه گزینشی و بر حسب اهداف و علایق خود هگل را تفسیر کرده است. به عبارت دیگر وی به طور ویژه فقط بر بخشی از جنبه‌ها و عناصر رادیکال فلسفه هگل از جمله مفاهیم نفی و تضاد تأکید دارد، در حالی که بسیاری دیگر از مفاهیم محوری اندیشه وی را نادیده می‌گیرد. و این موضوعی است که بسیاری از مفسران اندیشه هگل بر سر آن متفق‌القول هستند (Burman, 2018: 192). بر همین اساس برخی از مفسران آرای هگل انتقادهای بسیاری را به تفاسیر ژیک وارد کرده‌اند و این نوع تفسیر را انحراف کامل از آرای هگل می‌دانند و بر این مسئله تأکید کرده‌اند که هگل ژیک با خوانش‌هایی که معمولاً در تاریخ فلسفه از وی شده، کاملاً متمایز و متفاوت است (Dews, 1996: 247; Rasmussen, 2004: 56; Parker, 2004: 38).

از سوی دیگر به زعم برخی از مفسران این مسئله در مورد لکان نیز صادق است که ژیک را به تفسیر یک‌جانبه لکان متهم نموده و تفسیر لکان را صرفاً بر اساس لکان متأخر و تأکید او بر امر واقعی به باد انتقاد می‌گیرند. آن‌ها معتقدند که نظریه لکانی صرفاً حرکتی از امر خیالی به امر واقع نیست، بلکه حرکتی به سمت تصویری-نمادین-واقع است. به عبارت دیگر هر کدام از این سه ساحت در یکدیگر دخل و تصرف می‌کنند. هر آنچه که در دوره پیشانمادین بر سوژه رخ می‌دهد تأثیر خود را در دوره‌های بعد نشان خواهد داد و هر آنچه که وارد نظام نمادین شود باعث تحکیم خلاً در سوژه می‌شود. پس ژیک چگونه در تعبیر لکان، تنها به امر واقع اولویت داده و آن را در مرکز نظریات خود قرار می‌دهد (Dews, 1996: 247).

نکته دیگر در باب نحوه تفسیر و تلفیق آرای هگل و لکان توسط ژیک این است که سنجش این توازن با نگاه منفی مورد ارزیابی قرار گرفته است. چنان که برخی از مفسران معتقدند که

«آثار ژیک نه کاملاً هگلی و نه کاملاً لکانی هستند، و ژیک با تفسیر غلط از هر دوی

آن‌ها سر از سیاست‌ورزی راست‌روانه‌ای درآورده است که تنها نقاب چپ را بر چهره دارد»

(Myers, 2003: 119)

منتقدان رادیکال ژیک نیز بر این باورند که پروژه تلفیق مارکسیسم و روانکاوی ژیک، روانکاوی را از وجوه اصلی آن خارج نموده و از یک طرف به تعمیم بیش از حد و عامیانه کردن آن و از طرف دیگر به سیاسی کردن آن در چارچوب یک گرایش ویژه و رسمی منجر گردیده است. همچنین این منتقدان پروژه «هگلیزه کردن لکان» او را تلاشی عقیم در راستای احیای سوژه مدرنی برمی‌شمارند که انقلاب فرویدی (مفهوم ناخودآگاه) و کل جریان‌های مابعد فرویدی، بنای خود را بر تضعیف و کنارگذاری آن نهاده‌اند (Horwitz, 2005: 24).

مسئله مهم دیگر در مورد خوانش هگلی-لکانی ژیک از سوژه این است که وی در نهایت به کدام یک از این دو متفکر بیشتر وامدار است. چنان که در مقدمه و متن مقاله عنوان شد، ژیک به کرات خود را اندیشمندی

هگلی قلمداد کرده و حتی لکان را هم یک روانکاو هگلی خطاب کرده است. با این وجود متفکرانی چون بدیو معتقدند که از یک سو تفسیر ژیاک از سوژه هگل بر روانکاو لکان استوار است و از سوی دیگر فهم وی از امر واقعی لکان نیز بر دیالکتیک هگلی مبتنی است (Badiou, 2010: 4). برخی دیگر از مفسران معتقدند که با نگاه دقیق و جدی به آرای ژیاک در نهایت به این نتیجه خواهیم رسید که این نه هگل، بلکه لکان است که استاد واقعی ژیاک است. از این منظر لکان تأثیر ساختاری عظیمی بر جهان گفتمانی ژیاک قرار داده است و خوانش و تفسیر وی از سوژه هگل نیز کاملاً تحت شعاع مفاهیم و اصطلاحات تخصصی روانکاو لکان قرار دارد. وی نه تنها هگل را از منظری لکانی، بلکه خود لکان را هم از منظری لکانی تفسیر می‌کند (Burman, 2018: 197). بر همین اساس فلسفه هگل که بر محور سوژه در نظم نمادین می‌چرخد از منظری ژیاکی به یک امپریالیسم امر واقع تعلق دارد و لذا یک لکانی تمام عیار است. همچنان که خود وی در آثارش به آن اشاره کرده است تنها راه نجات هگل از طریق خوانش مجدد وی در بطن گفتمان لکان است (Zizek, 2016: xxxi).

علی‌رغم همه این انتقادات ژیاک بارها در آثار متعدد خود به این مسئله اذعان کرده است که به تفسیر غیرارتدوکس خود از هگل واقف است (Zizek, 2008: 61). به زعم وی هدف و رسالت وی کژنگریستن و برجسته کردن رادیکال جنبه‌هایی از اندیشه است که کمتر به آن‌ها توجه شده است. آن‌گاه که به قول ژیاک برهه‌هایی وجود دارد که وفادار ماندن به یک نظریه یا عقیده فقط در قالب انشعاب و کجروی از مسیر آن میسر خواهد بود. لذا دیگر مناقشه بر سر بدخوانی هگل و لکان از طرف ژیاک امری واه و مهمل به نظر خواهد رسید. بر همین مبنا به زعم ژیاک رابطه میان هگل و لکان به شیوه‌ای ریشه‌ای و از پرسپکتیو ما باید شکل بگیرد که از این منظر، لکان به طور بنیادی هگلی است، اما بدون آن که خود اطلاع داشته باشد. البته هگلیسم او جایی نیست که آدمی انتظارش را دارد - به بیان دقیق، در ارجاع‌های صریح‌اش به هگل - بلکه دقیقاً در آخرین وضعیت آموزه‌اش، در منطق نه‌همه‌اش، در تأکیدی که روی امر واقعی و فقدان در دیگری قرار داد. و به طور متقابل، خوانش هگل در روشنای لکان برای ما تصویری به طور رادیکال متفاوت از تصویر عموماً فرض شده، یعنی هگل «همه منطق‌انگار» فراهم می‌کند.

۷. نتیجه

تلاش‌های ژیاک در جهت هگلیزه کردن لکان به شکلی جدید و در قالب تلفیق روانکاو و ایده‌آلیسم آلمانی در صدد است تا انقلاب فروید و عاملیت ناخودآگاه را که کل بنیان سوژه مدرن را متزلزل ساخته است محو و کم رنگ کند. ژیاک این بار از درون خود روانکاو در پی آن است که به سوژه پیشافرویدی بازگردد و از بطن تفکرات لکان یک هگل جدید استخراج کند. ژیاک در تفسیر لکان به امر واقع اولویت می‌دهد. امر واقع برای ژیاک مقوله‌ای است که به نمادین سازی در نمی‌آید و لکه ننگ یا چیزی فی‌نفسه است که همچون ضربه‌ای روانی نظم نمادین را مختل می‌سازد. بر همین اساس «چیزی در سوژه هست که از خود او با ارزش‌تر است». امر واقع برای ژیاک نسبت به عالم وجود پیشینی است، یعنی هرگونه اندیشه و معنایی معلول آن است و بنابراین خود آن نااندیشنده و بی‌معناست. این پیشینی بودن امر واقع آن را به چیزی همچون شی فی‌نفسه کانتی بدل می‌سازد

که کاملاً از دسترس شناسایی و گفتگو می‌گریزد. با این حال ژیک تماایل شدیدی به سخن گفتن از این امر سخن‌گریز دارد.

سوژه هگل نیز از منظر ژیک محصول تضادها، تاهی‌ها و توهم‌های کاذبی است که در تقابل یا در سیطره امر منفی مطلق کلی و جوهر قرار دارد، اساساً همان فرایند تحریف و پدیدارشدنی است که ویژگی ذاتی امر مطلق را تشکیل می‌دهد. لذا سوژه چیزی از پیش - داده شده و دارای انسجام پیشینی نیست، بلکه همواره مقید به شرایط حادث بیرونی است. هستی سوژه محصول یک نفی تمام‌عیار انتزاعی است که ساختار اقتدار طلب و تمامیت‌خواهانه نظم جوهری را به چالش می‌کشد و از خلال نفی خشونت‌بار و افراطی تمامی محتواهای جزئی و خاص امر کلی سربر می‌آورد. آن چه سوژه را وامی‌دارد تا این بی‌معنایی نهفته در مناسک انضباط-نفس را در تاب آورد، کیف مازاد تولید شده توسط آن است. سوژه در پاسخگویی محال به پرسش «دیگری بزرگ» در فرآیندی هیستریزه شده و در برابر استیضاح و ادغام کامل در نظم نمادین مقاومت می‌کند. در این فرآیند آن هسته ادغام‌نشده و آن مازاد بنیادین که در سوژه همواره بیش از سوژه است آشکار می‌شود، مازادی که به ادغام و هضم کامل در نظم نمادین و دیگری بزرگ تن نمی‌دهد و اساساً برساننده سوژه و هویت اوست. ژیک امر واقعی را به مثابه موجودیتی ته و غیرممکن توصیف می‌کند که با وجود این که اساساً وجود ندارد، اما دارای تأثیرات ساختاری و پیامدهای تروماتیک است. به زعم ژیک امر واقع تنها عرصه‌ای است که تناقض‌ها و ناسازواره‌های سوژه در آن فعالند و ارائه هرگونه تعبیر کامل و تامی از آن به گونه‌ای محال و غیرممکن است.

References

- Bowie, M. (1991) *Lacan*. Harvard: Harvard University Press.
- Burman, Anders (2018) "A Lacanian Hegelianism: Slavoj Žižek's (Mis-)Reading of Hegel" In: *Hegelian Marxism: The Uses of Hegel's Philosophy in Marxist Theory from Georg Lukács to Slavoj Žižek* [ed] Anders Burman & Anders Baronek, Huddinge: Södertörns högskola, p. 185-198.
- Daly, Glyn (2004) *Conversations with Žižek*, Cambridge & Malden: Polity.
- Dews, P. (1996) *The Limits of Disenchantment: Essays on Contemporary European Philosophy*, London: Verso
- Evans, Dylan (1997) *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London & New York: Routledge.
- Horwitz, N. (2005) "Contra the Slovenians: Returning to Lacan and Away from Hegel," *Philosophy Today*, 49(1): 24-32.
- Lacan, J. (1977) "The direction of the treatment and the principles of its power" In: *Écrits: A selection*. Tr. Sheridan, A., New York: W.W. Norton
- Lacan, J. (1993) Book III: The Psychoses 1955-56. (ed. J.A. Miller, trans. R. Grigg), London: Routledge Press.
- Lacan, J. (1977) *The Four Fundamentals Concepts of Psychoanalysis* (ed. J.A. Miller, trans. A. Sheridan), London: The Hogarth Press.
- Lee, J. S. (1990) Jacques Lacan. Amherst: The University of Massachusetts Press.

- Nobus, D. (1998) *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*. Rebus Press, London.
- Parker, Ian (2004) *Slavoj Žižek: A Critical Introduction*, London: Pluto Press.
- Rasmussen, E. D. (2004) "Liberation Hurts: An Interview with Slavoj Žižek," *Electronic book review available at: <http://electronicbookreview.com/thread>.*
- Zizek, Slavoj (2008a) *The Plague of Fantasies*, London & New York: Verso.
- Zizek, Slavoj (2012a) "From Democracy to Divine Violence", in Giorgio Agamben *Democracy in What State?* trans. William McCuaig, New York: Columbia University Press.
- Zizek, Slavoj (2014) *The Most Sublime Hysteric: Hegel with Lacan*, trans. Thomas Scott-Railton, Cambridge, UK: Polity.
- Zizek, Slavoj (1989) *The Sublime Object of Ideology*, London: Verso.
- Zizek, Slavoj (2006) *The Parallax View*, Cambridge, MA: The MIT Press
- Zizek, Slavoj (2012b) *Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*, London & New York: Verso.
- Zizek, Slavoj (2008b) *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*, London & New York: Verso.
- Zizek, Slavoj (2019) The digital police state: Fichte's revenge on Hegel, in *Journal of Philosophical Investigations*, Vol. 13, Issue: 28.
- Zizek, Slavoj, (1999) *The Žižek Reader*, edited by Elizabeth Wright and Edmond Wright, Oxford and Massachusetts: Blackwell.
- Zizek, Slavoj (2005) *Slavoj Žižek's Selected Essays*, trans. Morad Farhadpour, Mazyar Eslami & Omid Mehregan, Tehran: Game No. (in Persian)
- Zizek, Slavoj (2010) *The Sublime Object of Ideology*, trans. Ali Behruzi, Tehran: Tarhe No. (in Persian)